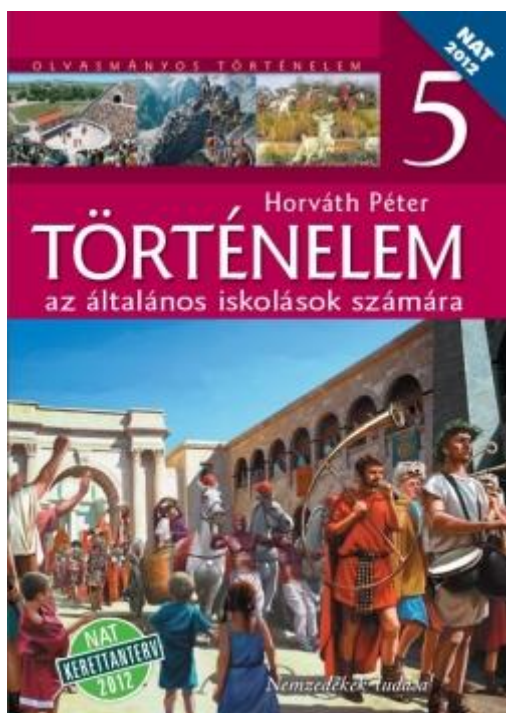

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2013/07/bartos-karoly-megjelent-horvath-peter-uj-otodik-es-tortenelemtankonyve-04-02-09/>

Bartos Károly

Megjelent Horváth Péter új, ötödikes történelemtankönyve

Ha megvizsgáljuk a Nemzeti Tankönyvkiadó elmúlt években kiadott történelemtankönyveit, azt fogjuk tapasztalni, hogy a tankönyvekben megjelenő ismeretanyag egyre összefogottabb, miközben a képanyag mennyisége folyamatosan bővül, és minőségében javul, ezzel együtt új didaktikai elemek jelennek meg a tankönyvekben.

Az *Olvasmányos történelem* című tankönyvsorozat Horváth Péter által írt ötödikes kötetének megjelenése 2007-ben jelentős változást hozott a korábbi kiadásokhoz képest. Kisebb terjedelem, egyszerűbb, olvasmányosabb szöveg, a tanulást jobban segítő szerkezet, rekonstrukciós rajzok és nem utolsósorban a kor követelményeinek megfelelően az úgynevezett „internetes pontok” megjelenése mutatja a legfontosabb didaktikai változásokat. A sorozat címe a tankönyvek legfontosabb jellemzőjére utal: az összefogottabb tananyaghoz sok érdekes olvasmány és többnyire a

lapszálon elhelyezett, sorszámozott színes történetek kapcsolódnak.

A 2007-ben megjelent ötödikes tankönyv a nevek, fogalmak tekintetében visszafogottabb lett, de a változtatás természetesen nem volt önkényes, a kiadó a tantervi változások mellett az oktatás megváltozott igényeire reagált mindezzel. Öt év elteltével, 2012 őszén a Nemzeti Tankönyvkiadó¹ az új Nemzeti alaptanterv és a kerettantervek megjelenése miatt ismét továbbfejlesztette kiadványait. A kiadó két általános iskolai történelemsorozata közül az újabb, korszerűbb *Olvasmányos történelem* átdolgozása mellett döntött, a munkára Horváth Péter tankönyvszerző kapott megbízást.²

Az új kerettanterv szerint jelentősen megváltoztak az egyes évfolyamok korszakhatárai. Az ötödik évfolyamos tananyag vége a magyar történelemben az Árpád-ház kihalása, az egyetemes történelemben pedig a humanizmus és a reneszánsz. Az átdolgozásnál a korábbi ötödikes tankönyv hat fejezetét és 40 leckéjét kellett egybeszerkeszteni a hatodikos tankönyv két fejezetével és 18 leckéjével. A régi és az új kiadás oldalszámainak összevetésével a terjedelem változása egyszerűen kiszámolható, ez azonban a taníthatóságról, tanulhatóságról önmagában még nem sokat mond. Az új ötödikes kötet a korábbihoz képest 9,5 százalékkal bővült, 184 oldal lett, ami kezelhető terjedelem a korszakhatárok ilyen mértékű változása mellett. Az új kiadású tankönyv a kerettanterv témaköreit követve, kronologikus sorrendben felépítve négy fejezetből áll, 42 leckéje heti két órában jól tanítható.

Az új kötet megőrizte a régi értékeket, a bevált didaktikai megoldásokat. Minden fejezet látványos nyitóképpel indít, amelyhez az érdeklődést felkeltő, rövid szövegek kapcsolódnak. A fejezetek arányosan tárgyalják az őskor, az ókor és a középkor történetét.³ A fejezeteket lezáró összefoglalás egy tömör szöveges összefoglalásból, kérdéssorból és „*További nézegetésre, olvasgatásra ajánljuk*” cím alatt összeállított olvasmányajánlóból áll.

A leckék néhány mondatos, dőlt betűvel szedett bevezetéssel, érdeklődést felkeltő gondolatokkal indulnak. Áttekinthetőbbé teszi a könyvet, hogy minden lecke új oldalon kezdődik, terjedelmük általában 2–4 oldal, ami nem riasztó a gyerek számára, biztosítja a jó tanulhatóságot. Minden egyes leckét vizuálisan is jól elkülönített összefoglaló kérdéssor és vázlat zár le.

„*A tankönyvet úgy írtuk meg, hogy a tanulnivaló mellett mindig vannak színes, érdekes olvasmányok*” – olvasható a tanulóknak szánt bevezetőben.⁴ A szerző törekedett arra, hogy az ismeretelemek a tantervi követelményekkel és a rendelkezésre álló idővel összhangban legyenek. A tömörebb, kevesebb adatot tartalmazó törzsanyaghoz arányaiban több olvasmány társul. Ezek a rövid történetek sorszámot kaptak, így egyértelmű és könnyen áttekinthető a törzsanyaghoz való kapcsolódásuk. A különböző nehézségű, hosszabb-rövidebb olvasmányok jól kiegészítik a leckék anyagát, segítségükkel jól fejleszthető a szövegértés, alkalmasak a differenciált oktatásra. Az olvasmányok hatékonyabbá teszik a tanulást, segítségükkel a tanuló eredményesebben tudja rögzíteni az ismeretanyagot.

Az olvasmányok feldolgozását megkönnyítik a kapcsolódó kérdések, feladatok, de a tankönyvet forgatva a leckék szövegében vagy a képaláírások részeként a tanuló kérdésekkel és feladatokkal találkozik. A feladatok folyamatosan arra ösztönzik a tanulókat, hogy önállóan gondolkodva minél mélyebben megértsék az ok-okozati összefüggéseket. A munkáltató, kutatásra ösztönző feladatok részben a történelmi atlasz használatát gyakoroltatják, részben internetes továbbolvasásra buzdítják a tanulót. Az önálló véleményalkotást segítik a „*Mi a véleményed...?*” típusú kérdések, de a tanulónak az ismeretanyagtól függetlenül is lehetősége van önállóan megnyilvánulni: „*Sorold fel, hogy életeredben idáig milyen foglalkozások tetszettek! Mi minden szerettél volna lenni?*”⁵

Érdeemes megemlíteni, hogy a korábban tanult ismeretek folyamatosan visszatérő felidéztetése komoly didaktikai értéke a tankönyvnek, így az egész sorozatnak is. A „*Mit tanultunk...?*” típusú kérdések már a hetedik leckében felbukkannak és végigkísérik a tankönyvet. Segítségként ilyenkor megjelenik annak a leckének a sorszáma, amelyhez visszalapozva a tanuló választ talál a feltett kérdésre.

A tankönyv gazdag képanyagának, rekonstrukciós rajzainak, filmfotóinak köszönhetően esztétikailag is megnyerő, a képek mégsem pusztán illusztratív funkcióval kísérik végig a szöveget, hanem értelmező, sokszor forrásértékű szerepük van, emellett segítik a tanulók figyelmének, motiváltságának folyamatos fenntartását.⁶ A történelemtanítás eredményessége érdekében elengedhetetlenül fontos, hogy ennek a képanyagnak a feldolgozása beépüljön az óra menetébe. A rekonstrukciós rajzok, fotók és a „kis színesek”-nek nevezett rövid érdekességek néhol egymást kiegészítve, erősítve jelennek meg a tankönyvben.

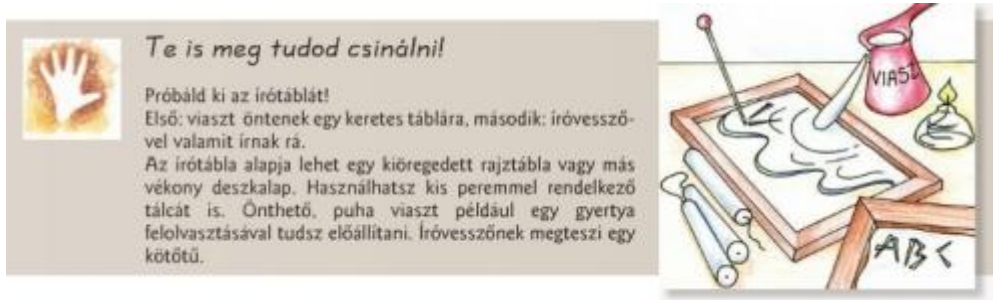
A teljesség igénye nélkül, csak néhány példa rajzok, fotók és olvasmányok egymás támogató alkalmazására: a Colosseum romos és eredeti állapotában, Konstantinápoly falai rekonstrukciós rajzon és mai állapotukban, a földvárak falának szerkezete és a szabolcsi földvár mai állapota, a cseszneki vár fotója és egy kővár építése rajzon.⁷

A filmfotókat elsősorban érzelmi hatásuk, motiváló erejük miatt érdemes kiemelni. A tanulók olyan színészekkel találkozhatnak a tankönyv lapjain, akiket a televízióból vagy a filmvászonról ismerhetnek. Néhány ilyen ismerős: Colin Farrell Nagy Sándor szerepében,

Bartos Károly: Megjelent Horváth Péter új, ötödikes történelemtankönyve

Charlton Heston mint Ben Hur és Milla Jovovich Jeanne d'Arc szerepében.⁸ A rajzok, fotók jelentős részéhez olyan feladatok társulnak, amelyek pontos megfigyelést, értelmezést várnak el a tanulótól.

A korosztályt elsősorban otthon, az új tantárggyal való ismerkedés során motiválhatják a *„Te is meg tudod csinálni!”* címmel megjelenő, kézműves munkára, makett készítésére ösztönző feladatok, amelyek a múlt eszközeit, használati tárgyait hozzák közelebb a tanulókhöz. Egy-egy római őrtorony, mozaikkép vagy jurta készítésében a vállalkozó szellemű tanulók valószínűleg örömeiket lelik majd, és azok is sikerélményhez juthatnak, akik szóban nehezebben nyilvánulnak meg. Ezzel a megoldással a hatodikos kötetben, *„Mátyás király asztalánál”* találkozhatunk utoljára.

A kerettanterv szerint az ötödik osztályos anyag első témaköre a régészek munkájáról, a történelem forrásairól szól, amelyben a tanulók ismereteket szerezhetnek a történészek munkájáról. A tankönyv ezt a témakört mégis az őskor után tárgyalja, az ötödik leckében. Két érv szól emellett. Egyrészt a tárgyi emlékekről, írott és képi forrásokról, mondákról, régészetről, néprajztudományról szóló lecke elvontabb, szárazabb ismeretanyagot tartalmaz, ezért kár lenne ezzel kezdeni a tantárggyal való ismerkedést, másrészt az őskor tárgyalása után már tudunk megismert régészeti emlékekre, őskori műalkotásokra hivatkozni.

Az időszámítással a tankönyv az ókori Kelet tárgyalása előtt foglalkozik, a hatodik leckében, több lehetőséget biztosítva ezzel a tanév során az időbeni tájékozódás fejlesztésére. Mivel az új kerettanterv a korábbihoz képest több évszámot közöl, szükség is van erre a megoldásra. Az időszámítás fogalmát lehetetlen megtanítani Krisztus nevének említése nélkül, Jézus tevékenységéről, tanításairól azonban csak a kereszténység kialakulása kapcsán fognak tanulni a gyerekek. Arra alapozva, hogy az ötödik osztályba érkező tanulók valószínűleg már hallottak Jézusról, a tankönyv megállapítja, hogy a keresztény időszámítás számára Jézus Krisztus születési éve a kiindulópont, értelmező példákat hoz, majd különböző feladatokon keresztül gyakoroltatja az időbeni tájékozódást. Meg kell említenünk, hogy a tankönyv a római számokat is itt, ebben a leckében ismerteti, több értelmező rajz segítségével.

Amíg a korábbi kiadású ötödikes kötetben hat lecke foglalkozott az ókori Kelet kultúrájával, addig az új kiadás négy leckében tárgyalja ezt a témakört. Két lecke foglalkozik Egyiptommal, egy leckében kapott helyett Mezopotámia, India és Kína kultúrája, szintén egy lecke tárgyalja Palesztinát, az ószövetségi történeteket, illetve az ókori Izrael állammal kapcsolatos legfontosabb ismereteket, Dávid és Salamon királyságát. Ez utóbbi lecke szövegét összesen hét kisebb történet egészíti ki, a Biblia első mondatait Károli Gáspár fordításában olvashatjuk.

„Az 5–8. évfolyamokon a tananyag feldolgozásának alapelve a történetek elbeszélésén, megjelenítésén alapuló, tevékenység-központú történelemtanítás, amelynek

egyik eszköze a jelentős történelmi személyiségek bemutatása” – írja a Nemzeti alaptanterv.⁹ Hogyan valósul meg ez a követelmény az új ötödikes történelemtankönyvben? „Az ókori görög–római világ” című témakört két görög monda vezeti be: Ariadné fonala és a trójai háború története. A szerző Ariadné és az athéni királyfi története kapcsán világít rá arra, hogy a monda lényegében Kréta görög térség feletti uralmáról beszél, mesés formában. Nagyon jól sikerül példázni ezzel, hogy a görög mondák, mítoszok gyakran fontos történelmi források is lehetnek.¹⁰

A görög–perzsa háborúk tárgyalásakor a színes történetek és a főszöveg terjedelme szinte azonos. Nagy Sándor egyéniségét négy kisebb olvasmány bontja ki, később a szerző hasonló elgondolás alapján mutatja be Julius Caesar személyiségét.

Az ókori Róma története a város alapításától a birodalom bukásáig kilenc leckéből áll. A tanulók megismerhetik Romulus és Remus történetét, a szabin nők elrablását, egy olvasmány keretében pedig Horatius Cocles és Mucius Scaevola hőstetteit. A szerző később felfedi a forrásait is, a tanulók rövid történetekből megismerhetik Livius, Tacitus, illetve Suetonius nevét. Több császárportrét is bemutat a tankönyv, a korosztály gondolkodásmódjához alkalmazkodva többnyire humoros formában, nem elhallgatva ugyanakkor azt, hogy a korlátlan egyeduradalom milyen veszélyeket rejthet magában. Ez a tárgyalásmód azonban – legalábbis Nero esetében – kettős. A hatalomgyakorlás elrettentő példái mellett bizonyára tetszést arat majd, hogy az „örült” császár kedvelte az ókor fagyaltját, a jégkására emlékeztető édesített, fűszerezett hólevet.

A kereszténység kialakulása és elterjedése szerves része a Római Birodalom történetének. Elsődleges forrásunk itt megint csak a Biblia. A lecke az evangéliumok legfontosabb szereplőivel, a keresztény ünnepek eredetével foglalkozik. Pál apostol szerepe a kereszténység elterjedése kapcsán kiemelt hangsúlyt kap. Megkerülhetetlen, hogy bemutatassuk a keresztény vallás legalapvetőbb hittételeit, ugyanakkor nem lenne helyes hitbéli kérdéseket feszegetni a történelemórán, a tankönyv is határozottan erre az alapra helyezkedik.

A középkori Európa története a humanizmusig és a reneszánszig összesen kilenc leckét foglal magába. A nyugati császárságot tárgyaló lecke keretein belül feltétlenül vissza kell utalnunk a korábban tanult Keletrómai Birodalomra, Konstantinápolyra, illetve a Bizánci Császárságra. A három nagy középkori birodalmat térképen is összehasonlíthatjuk. 1000 körül több olyan keresztény állam is létrejött, amelyek közül sok még ma is fennáll, gondolhatunk itt természetesen hazánkra is. Már itt felhívhatjuk a tanulók figyelmét arra, hogy Európa fejlettségét tekintve eltérő államokra oszlik, és vallásilag is megosztott.

Mivel az új kerettantervben már nem szerepel az „Európa nagy háborúi” témakör, a százéves háborúról szóló, korábban még egy teljes leckét elfoglaló anyag az új kiadásban a „Lovagi életmód, lovagi erények” című leckén belül kapott helyett, olvasmány formájában. Fontos itt érzékeltetnünk a lovagi kultúra máig tartó hatását, a hűség, az adott szó megtartásának erényét. „Lovaggá avatás” címmel egy, a tanulót személyesen megszólító olvasmányt is találunk itt, amelynek közvetlen hangneme szinte átélhető kalanddá teszi a középkori szertartást.

A tankönyv jól érzékelteti a kereskedelem városfejlődésben betöltött jelentőségét. Érdekes innen továbblapozni a Velencéről szóló olvasmányhoz, mivel a középkori város gazdagsága kitűnően illusztrálja a távolsági kereskedelemben rejlő lehetőségeket. Színezi a középkori városokról alkotott képet, hogy a céhek nem csak a gazdasági életben jutottak szerephez, de hozzájárultak az egyház fenntartásához és a város védelméhez is. A mindennapi élet árnyoldalait mutatja be a „Járványok és éhínség a középkorban” című olvasmány.

A korszakhatárok kibővítése az átállás nehézségei mellett egy lehetőséget is ad a tanárok kezébe. Az ötödik évfolyam végén, egységes keretben tanítva a magyar őstörténet, a honfoglalás és az államalapítás a tanulók számára mélyebben, tartalmasabban elsajátítható tananyaggá válhat. A szerző megpróbál minél több visszacsatolást, kapcsolódást keresni a korábban tanultakhoz. Az építkezés itt is az eredetmondákra alapozva történik. A leckében sűrűn követik egymást az ismétlő kérdések: „*Mit tanultunk a hunokról? Ki volt Attila?*”, „*Hogyan segíti a nyelvtudomány a történészek munkáját?*”

A magyarság eredetére vonatkozó ismeretanyag előítéletekkel és elfogultságokkal terhelt. A történettudományban máig nincs egységes álláspont a honfoglalás forrásainak értelmezéséről, a forrásanyag, a régészet és a nyelvtudomány eredményei ellentmondanak egymásnak. A tankönyv értető módon nem bocsátkozik vitatott elméletek tárgyalásába, két kérdést mégis felvet. Az egyik az eredetmondák alapján a hun–magyar rokonság lehetősége. A tankönyv az ezzel kapcsolatban megállapítja „*a magyar nyelv a finnugor népek nyelvével rokon*”, mégis az ellentétek feloldása az ismereteknek ezen síkján lehetséges, hiszen a magyarság vándorlása során különböző népekkel keveredett, így nem kizárható a hun–magyar rokonság lehetősége sem.¹¹ A másik probléma a székelyek eredete. A szerző itt már ütközteti a különböző történészi nézeteket és a mondákat, de végül leszögezi azt, ami biztosan tudható: „*a székelyek a X. században már lakták Erdélyt*”.¹²

A magyarság történetével és az Árpád-házzal foglalkozó fejezet összesen hét leckéből áll. A fejezet súlypontjai a magyar államalapítás, a keresztény magyar állam megerősítése és az ország újjáépítése a tatárjárás után. A *Képes Krónika* vagy az Árpád-kori legendák nyomán írt kis színesek itt igazán jó háttéranyagot szolgáltatnak, hiszen összekötik a leckéket, megvilágítják a történések összefüggéseit. A forrásanyag alapján elsősorban a kor kiemelkedő uralkodói jelennek meg. Több történetet olvashatunk Árpád-házi királyainkról, a „püpos és sánta” Kálmán király emlékezte alapján a forráskritikai szempontokról is említést lehet tenni. A „*bizánci királyfi*”, III. Béla külön olvasmányt kapott. Itt tudja érzékeltetni a szerző a korábbi törekvések eredményét, azt hogy az Árpád-kor keresztény magyar királysága erre az időszakra Európa szerves része lett. „*III. Bélát külföldön is nagy királynak tartották: csodálták fényes udvarát és tartottak hadseregétől*” – írja a tankönyv.¹³ A tatárjárást követően, a XIII. század második felében gyors társadalmi átalakulás következett be, amelynek eredményeképpen megerősödött a nagybirtokos nemesség. A fejezet III. András halálával zárul, bemutatva a bárók megerősödésével bizonytalanná váló hatalmi viszonyokat is.

Horváth Péter új tankönyve nyelvezetében is igényes, mondatai tiszták, szerkezetük többnyire egyszerű. Szakkifejezéseket, idegen szavakat ritkán használ a tankönyv, és ezek magyarázatát is megadja a tankönyv végén található kislexikonban, illetve a szakszavak jegyzékében, amelyet a kerettanterv alapján állított össze a szerző. Az idegen szavak után zárójelben olvasható azok kiejtése is.

Új tankönyvünk készítésekor egyszerre volt jelen az a törekvés, hogy a régi értékeket megőrizzük, ugyanakkor korszerű módszereket alkalmazzunk. A szerző és a tankönyvkiadó üzenete nem változott: „*A történelem legyen könnyen, játékosan tanulható tantárgy.*” Az *Olvasmányos történelem* 2012-es NAT alapján megújuló kötetei továbbra is ebben a szellemben kívánják szolgálni a történelemtanítást.

A hagyományokat követve a tankönyvhöz *munkafüzet és témazáró feladatlapok* is kapcsolódnak. A Kiadó honlapjáról ingyenesen letölthető *tanmenet és helyi tantervi ajánlás* segíti a szaktanárok munkáját. 2013 szeptemberétől *NTK-Player* néven a korábbi flipbookokhoz hasonló, de azoknál szélesebb lehetőségeket hordozó szoftver támogatja az

oktatást, amely osztálynyi rendelés esetén ingyenesen hozzáférhető a tanárok és a diákok számára.

MELLÉKLET:

Képek a tankönyv „Ókori keleti örökségünk” című fejezetéből (37–38. p.):

Az emberiség őskora. Egyiptom és az ókori Kelet kultúrája

37

10. Ókori keleti örökségünk (Mezopotámia, India és Kína)

Az ókori keleti államok onnan kapták nevüket, hogy Európától keletre vagy délkeletre helyezkedtek (vagy helyezkednek) el. Közülük részletebben eddig csak a leghíresebbel, Egyiptommal foglalkoztunk. Ebben a leckében ismerkedjünk meg még három ókori keleti állammal, illetve birodalommal!

1. MEZOPOTÁMIA

A városállamok

Mezopotámia (magyarul: Folyóköz) két nagy közel-keleti folyam között fekszik. Az első ismert lakói a sumerok voltak. Ők fejlesztették ki ezen a területen az öntözéses földművelést. A sumerok nagy városokat építettek. Ezek egymástól függetlenek voltak, külön vezetőikkel, királyokkal. Az ilyen városokat – a hozzájuk tartozó környékkel együtt – városállamoknak nevezzük.

Milyen volt egy városállam?

A városállamok központját jelentő városokat erős falak vették körül. **A falakon belül voltak a lakóházak, a templomok és a palota.**

A palotában lakott a király, aki egyben hadvezér és bíró is volt. A palota és a templomok mellett álltak a raktárpótelek.

- Mit raktároztak ezekben?
- Hasonlíts össze egy őskori falut egy mezopotámiai várossal! Melyek a főbb különbségek?

Nem véletlen, hogy Mezopotámia főleg a városépítészetről híres. A városok jellegzetes épülete a **toronytemplom** (zikkurat).

Itt találták fel a téglát. A mindenütt bőven előforduló agyagból téglákat formáltak, és a napon kiszáritották. Később elterjedt a téglaegetés. Így igazán időálló építőanyaghoz jutottak.

➔ Melyik folyó mentén fekszik Babilon városa?

Kézzel formált vályogtégla. A nedves agyagba ujjal mélyedéseket nyomtak, hogy a kötőanyag (habarcs) szilárdabban fogja össze a téglákat.

Ur városának zikkurata

Az Európa-sziget folyó vidéke ma (a folyó két szalaga nehezen vehető ki a kép hátterében)

- A kép alapján beszélj a folyó jelentőségéről!

Mezopotámia leghíresebb városai: Ur, Uruk, Kis, Babilon és Assur. Ezekben az évszázadokban ez volt a leggazdagabb és legfejlettebb térség a világon.

A kor leghíresebb uralkodója Gilgames volt, Uruk városállam királya. Közel ötezer évvel ezelőtt uralkodott! A róla szóló monda szerint legjobb barátjának halála annyira elkeserítette, hogy elindult megkeresni az örök élet titkát.

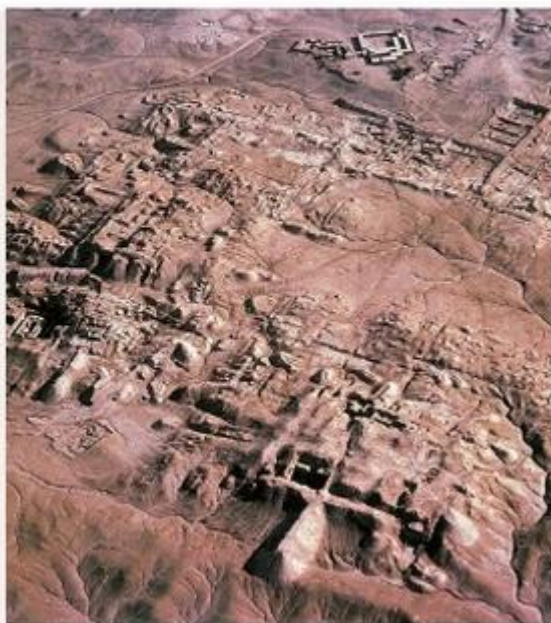
Gilgames az örök élet titkára természetesen nem akadt rá, de hírnevét máig is öröki Uruk városfalai. Gilgames király ugyanis a valóságban is élt.

📺 Nézz utána az interneten, milyenek ábrázolták Gilgamest (kulcsszavak: „Uruk erős bástyafalá”: honlap: christal.pte.hu/)!

A zikkuratok több emelet magas, felülé lépcsőzetesen keskenyedő építmények voltak. Még ma, romos állapotukban is látványosak. Az ókorban színes vakolattal és festett téglákkal borították őket. Megdöbbentően szép látványban lehetett része a sivatagból érkező utazónak, amikor meglátta a fehérre meszelt házak és a templomok közül kiemelkedő, pompás színekben ragyogó zikkuratot.

A leghíresebb zikkurat a babiloni toronytemplom, más néven Babel tornya híet, lépcsőzetesen kiszélesedő emeletekből állt, és mindegyik emelet más-más színben pompázt!

- Miért híres a babiloni torony?

Uruk város romjai

Az agyag a mezopotámiai ember egész életében fontos szerepet töltött be. Ebből készült a bölcső, az edények, a szerszámok egy része és a koporsó is. Építőanyagként nagyon régen alkalmazták, rendszerint szármával keverve. Ez a *vályog*. A fontos épületek külső falait színes mázzal bevont téglákkal borították.

Babilon térképrajzon

Felvonulás Babilon főútján. A rajzon jól látható Babilon egyik legszebb építészeti alkotása, a színes kerámával díszített, téglából épített listár kapu • A lektérben olvashatsz Babilonról. A város kék színű, mely részletek tudod azonosítani a rajzon?

JEGYZETEK

¹ A Nemzeti Tankönyvkiadó neve 2013. február 1-jével Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó.

² HORVÁTH Péter (2013): Történelem 5. az általános iskolások számára. Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, Budapest.

³ I. Az emberiség őskora. Egyiptom és az ókori Kelet kultúrája 10 lecke, II. Az ókori görög–római világ 16 lecke, III. Képek a középkori Európa életéből 9 lecke, IV. A magyarság történetének kezdetei 7 lecke.

⁴ HORVÁTH, 2013. 3.

⁵ HORVÁTH, 2013. 20.

⁶ Az illusztrációk Sajdik Ferenc, Kurdi István és Szegszárdy Ildikó kezűgyességét dicsérik, a térképeket Kalicza László rajzolta.

⁷ HORVÁTH, 2013. 95., 104., 162. és 175.

⁸ HORVÁTH, 2013. 70., 83. és 134.

⁹ Magyar Közlöny, 2012. évi 66. szám. Melléklet a 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelethez. 10707. I.

¹⁰ Érdekes megoldás, hogy a tankönyv a mondát a szereplők nevének említése nélkül meséli el. Thészeusz, Minósz és Pallasz Athéné nevét egy feladat emeli be a mondába, a tanulónak az itt ismertetett nevekkel kell elmesélni a történetet.

¹¹ HORVÁTH, 2013. 149.

¹² HORVÁTH, 2013. 157.

¹³ HORVÁTH, 2013. 169.